

УДК 242.7:316.37

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1060>**О. В. Запорожченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0496-2605>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри права і соціальної роботи

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

КОНЦЕПЦІЯ «ОДНОВИМІРНОЇ ЛЮДИНИ» Г. МАРКУЗЕ ТА КРИТИКА ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Герберт Маркузе (1898–1979) – відомий критик суспільства споживання у XX столітті, один із провідних представників Франкфуртської школи, який у своїй «критичній теорії суспільства» (КТС) звернув увагу на процеси непомітного маніпулювання свідомістю і поведінкою особистості у тогочасному розвиненому індустріальному суспільстві. І хоча сьогодні розвинене західне суспільство перейшло у постіндустріальний етап свого розвитку (так зване інформаційне суспільство), багато ідей, пов'язаних із проблемами маніпуляцій особистістю в умовах індустріального суспільства, необхідно враховувати для розуміння соціальної ситуації сьогодення. Необхідність звернення до соціально-філософської спадщини Г. Маркузе пов'язана також із тим, що будь-яка філософська та соціальна теорія, а особливо «критична теорія» індустріального суспільства може бути корисною, оскільки вчить критичному ставленню до політичних, економічних, соціальних порядків, що встановилися у сучасному суспільстві споживання. Це надалі дозволить скорегувати розвиток суспільства й уникнути небажаних процесів політичного, соціального, економічного, культурного відчуження, дегуманізаційних процесів загалом. Усі позитивні моменти «критичної теорії» індустріального суспільства Г. Маркузе необхідно переосмислювати у контексті реалій сучасності, використовувати у наукових дослідженнях, тобто осмислювати й робити обґрунтовані висновки щодо характеру та розвитку сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему відчуження людини та дегуманізації в умовах індустріального суспільства досліджували такі видатні представники соціально-філософської думки XX століття, як М. Бердяєв, Л. Шестов, К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гасет, Т. де Шарден, Б. Рассел, М. Гайдеггер, Т. Адорно, Е. Фромм, Ю. Габермас, М. Горькаймер, Д. Рісмен, Ж. Бодіяр та ін. У їхніх працях усебічно розглядалися суперечності людського буття у світі індустріального суспільства споживання і масової культури, робився наголос на тому, що особливу значущість у процесі розвитку суспільства, науки, техніки та суспільної практики має засвоєння та реаліза-

ція величезного гуманістичного потенціалу, що міститься у працях видатних представників філософської, психологічної, релігійної та педагогічної думки. У вітчизняній філософії такі вчені, як В. Лях, А. Єрмоленко, Д. Фокшей, І. Вегеш, А. Івакін, М. Єнін, І. Козакевич розглядали соціально-філософські погляди Г. Маркузе у контексті розвитку світової філософської думки та «критичної теорії суспільства». На нашу думку, глибоке вивчення критики індустріального масового суспільства споживання як зарубіжними, так і вітчизняними вченими може виявитися результативним у подоланні вузькотехніцистських і сциєнтистських тенденцій нашого часу з метою гуманізації людини та людських відносин.

Мета статті – дослідити теоретичні основи «критичної теорії суспільства» Г. Маркузе, розглянути зміст його концепції «одновимірної людини», а також визначити ті чинники, що впливають на процеси дегуманізації в умовах розвиненого індустріального суспільства споживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Критична теорія» індустріального суспільства виникла у Г. Маркузе внаслідок спостереження за розвитком і домінуванням тенденцій техніцизму в США, країні, у якій виникають передумови виникнення соціального стану, названого ним станом «соціальної одновимірності». «Одновимірному суспільству» й «одновимірній людині» присвячена його «критична теорія», що виникає внаслідок глибокого вивчення наукових праць його попередників та однодумців, дослідження яких стали теоретичними джерелами «критичної теорії» Г. Маркузе. У своїх ранніх роботах Г. Маркузе підтверджує, що на його наукову творчість великий вплив здійснив Мартін Гайдеггер (1889–1976), котрий згодом став його вчителем. У 1928 р. Г. Маркузе разом із учнями М. Гайдеггера видають збірку філософських праць, присвячених книзі Гайдеггера «Буття і час». У своїх працях Г. Маркузе звертається до марксизму як до вчення, що заслуговує, на його думку, уваги, але вимагає переосмислення через інші вчення, щоб марксизм знову знайшов свою справжню цінність та актуальність в умовах нового індустріального суспільства. Г. Маркузе переосмислює

марксистську філософію у контексті екзистенціалізму М. Гайдеггера та розробляє свою теорію, покликану створити нову історичну дійсність і вільну цілісну людину. Носієм нової дійсності є свідомою людиною, єдиним полем діяльності якої є історія, що розкривається як основна категорія існування. Підкреслення активного, суб'єктивного моменту поєднується тут із фактичним запереченням об'єктивного, закономірного моменту у суспільному історичному розвитку; теорія історичного матеріалізму, яка трактує історію як об'єктивний процес змін суспільно-економічних формацій, замінюється тлумаченням історії як результату свідомої діяльності людей [4, с. 43]. У подальшому своєму соціально-філософському дискурсі Г. Маркузе часто звертається до термінології, що своїм корінням сягає ще філософії неогегельянців, і використовує такі поняття, як «об'єктивність», «уречевлення», «відчуження» тощо.

Коли Маркузе говорить про становище людини в індустріальному суспільстві, він спирається на одну з основних ідей М. Гайдеггера про те, що самосвідомість людей здійснюється у тих чи інших формах відчуженої, хибної свідомості, що визначає і відчужені способи існування людей, а також відповідні (відчужені, викривлені, спотворені) форми буття суспільства й історії. Екзистенціалізм, вважає М. Гайдеггер, підтверджує непереможну суперечність між вільною самосвідомістю (екзистенцією) індивіда і тими способами існування відчуженої свідомості, що об'єктивують себе у мові, у феноменах суспільної свідомості, різних видах ідеології та філософії [2, с. 65]. І ця суперечність, із якої потім виводяться всі суперечності суспільного буття, виникає із самої суб'єктивної зацікавленості людини у збереженні та забезпеченні свого існування. М. Гайдеггер стверджує, що людство у своїй масі ніколи не зможе мислити гідно і глибоко, тому що цьому заважає властива йому викривлена буденна, «здорова» свідомість. М. Гайдеггер у своїй доповіді «Про сутність істини» говорить, що «здоровий» людський розум стукає у двері, за якими ховається відчужена корисність, і виступає проти знання про сутність Сущого, яке і називається «філософією». Філософія ніколи не зможе спростувати буденну свідомість, тому що вона є глухою до мови філософії. Філософія навіть не посміє побажати колись спростувати буденну свідомість, бо вона, буденна свідомість, є сліпою, щоб бачити те, що філософія відкриває у процесі споглядання Сутності [3, с. 5]. Г. Маркузе через усю свою філософську діяльність проніс і зберіг вірність основним ідеям фундаментальної онтології М. Гайдеггера та розглядає конкретні питання існування особистості в умовах індустріального суспільства [1, с. 27].

До ідейних джерел, які вплинули на формування поглядів Маркузе, слід віднести і філосо-

фію психоаналізу З. Фрейда, хоча його концепція і була значно переосмислена Г. Маркузе. Спираючись на ідеї засновника психоаналізу, Г. Маркузе намагався з'ясувати, якими засобами користуються правлячі сили у США для зміцнення «status quo» та мінімізації критичного заперечення ладу. Ці проблеми і підводять Маркузе до створення власної концепції, яку він і виклав у своїй книзі «Одновимірна людина» (1964). Спираючись на філософію психоаналізу, Г. Маркузе обґрунтовує, що людина у боротьбі із природою та соціальним середовищем змушена придушувати, а потім перетворювати прояв інстинктів і керуватися «принципом реальності». Г. Маркузе, як і З. Фрейд, вважає, що необмежене задоволення первісного інстинктивного прагнення насолоди небезпечно для життя людини у суспільстві, і тому вона змушена «принципом задоволення» підпорядковувати «принципу реальності». Людина обмежує та видозмінює задоволення своїх потреб відповідно до реальних суспільних умов. Її потреби підмінюються більш «культурними», які підпорядковують людину суспільству. Людська культура, таким чином, є результатом придушення і перетворення (сублімацію) інстинктів у соціально-корисну діяльність, але водночас це придушення веде до поневолення індивіда суспільством. Це поневолення здійснюється за допомогою усіляких маніпуляцій потребами людей шляхом нав'язування нових штучних потреб. І хоча ці потреби, зрозуміло, помилкові і нав'язані ззовні, але ілюзорна можливість задовольнити їх робить із найбільш пересічного громадянина члена «суспільства споживання» [7, с. 127].

За такого тлумачення культури, вважає Г. Маркузе, зводиться нанівець її класовий характер і суперечливі тенденції її розвитку в умовах класового суспільства, описані К. Марксом. Таким чином, культура, що розглядається у її історичному розвитку, позбавляється якісного виміру, постає як суто кількісний процес, як еволюція людських інстинктів. Розум людини, здатність суджень та оцінок також виводяться Маркузе, як і Фрейдом, із придушення та видозміни інстинктів і потреб людини у суспільстві. Розум стає «репресивним» знаряддям придушення інстинктивної природи людини. Г. Маркузе стверджує, що саме теорія З. Фрейда дозволяє зрозуміти справжні причини суперечностей індустріального суспільства та зробити правильні висновки щодо подальшого розвитку людини та суспільства.

Звичайно, філософія психоаналізу Фрейда не в змозі вирішити реальні проблеми індустріального суспільства, а навпаки, сприяє тому, що деякі люди звертаються до світу нічим не обмеженої чуттєвості, інстинктів і самонасолоди. Прикладом цього можуть бути ті процеси, що розгорнулися у 60–70-ті роки ХХ століття – масові рухи аме-

риканської, англійської, французької, італійської молоді, відомі під назвою «хіпі» або «дітей кохання», панків, бітників та ін., що утворили свою субкультуру і сформували загальний контркультурний рух, який мав серед своїх лідерів пристрасних шанувальників Фройда та Маркузе. Таким чином молодь висловлювала свій протест і опір нормам моралі, стереотипам і цінностям масового суспільства, що встановилися, порушувала всі соціальні обмеження, пропагувала культ вседозволеності, виробляючи свою екстравагантну субкультуру. Такий протест дозволяв їм називати себе «вільними особистостями», здатними у такий спосіб протистояти суспільству; вони вважали, що суспільство є серйозно хворим і ця хвороба має соціальний характер.

Спробу теоретичного критичного осмислення сучасної технократичної цивілізації ми виявляємо й у Г. Маркузе, особливо у його праці «Одно-вимірна людина», котра зробила його відомою особистістю у світовому масштабі. Саме завдяки ідеям, сформульованим у цій книзі, Г. Маркузе, доти майже невідомий автор, став одним із ідеологів руху за суспільні зміни, до якого входили інтелігенція, молодь і студентство. Чому Маркузе дав своїй основній книзі, присвяченій аналізу та критиці розвиненого індустріального суспільства, таку незвичайну, на перший погляд, назву: «Одно-вимірна людина»? Поняття «одновимірності» («one-dimensionality») розкриває, вважає Маркузе, саму дегуманістичну сутність індустріального суспільства. «Одно-вимірність» – це однорідність, відсутність чітко вираженої активної позиції (соціальної, політичної, ідеологічної, художньої тощо). «Одно-вимірність» означає відсутність протидії будь-якій критиці, кожному виходу за межі системи відносин, звичок, оцінок, а отже, веде до конформізму, примирення з наявним станом речей [4, с. 45]. «Одно-вимірна людина», – пише Маркузе, – це людина, яка внутрішньо невольна, духовно збідніла, єдиним еталоном її мислення та поведінки є судження, що нав'язуються їй ззовні. Причому ця людина не помічає чужого походження нав'язаних їй думок та образів поведінки та сприймає їх як свої власні. Більше того, «одно-вимірна людина» вважає свою хибну, підлеглу свідомість «щасливою» («Ейфорія в умовах нещастя»), а залученість до зовнішнього життя – зручною та корисною [5, с. 7]. Пізніше цю саму думку повторює і філософ постмодернізму Ж. Бодрійар, який поняття «суспільство споживання» формулює відповідно до традицій «критичної теорії суспільства». У сучасному суспільстві, вважає французький філософ, переважають «хибні потреби», сформовані завдяки «симулякрам», що розповсюджуються ЗМІ та маніпулюють свідомістю [7].

Г. Маркузе вважає, що більшість людей сьогодні – це інертна маса, котра повністю підпорядко-

вана, легко піддається будь-якому навіюванню: «Основні ознаки “одновимірної людини” можна визначити так: по-перше, це прагматизм і раціоналізм; по-друге, орієнтація виключно на задоволення матеріальних потреб; по-третє, світогляд, що включає в себе уявлення про прогрес як про економічне зростання, спрямоване на досягнення загальної рівності й економічного благополуччя» [7, с. 129–130].

У книзі «Одно-вимірна людина» Г. Маркузе звертає увагу на те, що суттєвою особливістю індустріального суспільства є техніцизм, який несе не тільки і не стільки блага людям, скільки всілякі біди, страждання та розчарування. Будучи за своїм призначенням засобом визволення людей, техніка на рівні автоматизації процесів виробництва й управління перетворюється на чинник дегуманізації. Інакше висловлюючись, технічна раціональність перетворюється на ще один вид відчуження, оскільки порушує вільний розвиток людських потреб і здібностей, а розвиток такого суспільства залежить від придушення потенціалу як індивідів, так і цілих націй. Це придушення відбувається іншими способами, ніж у попередні епохи, бо застосовуються усі сучасні засоби. Інтелектуальні та матеріальні можливості сучасного суспільства непомірно зросли, але це призвело до того, що розширилася сфера підпорядкування індивіда суспільству. На відміну від попередніх суспільств, сучасне суспільство пригнічує особистість не стільки завдяки прямому терору, скільки завдяки технологіям, ефективній продуктивності та підвищенню рівня життя. На переконання філософа, розвинене індустріальне суспільство завдяки науці та техніці повністю поглинуло, розчинило, інтегрувало людей у систему, яка утворилася. Г. Маркузе вважає, що технічний прогрес, який поширився на всю систему панування та кординації, створює нові форми суспільного буття і влади, котрі примиряють сили, опозиційні до системи, і руйнують чи заперечують будь-який протест заради історичних перспектив звільнення від важкої праці й авторитаризму.

Сучасне суспільство здатне стримати соціальні якісні зміни, які би призвели до встановлення істотно відмінних інститутів, нового напрямку виробничого процесу, нових форм існування. Це стримування соціальних змін є, можливо, найбільш значущим досягненням розвиненого індустріального суспільства – загальне прийняття національної мети, двопартійна політика, запад плуралізму, змова між бізнесом і працею в умовах сильної індустріальної держави свідчать про інтеграцію протилежностей. Отже, Г. Маркузе вважає, що в рамках системи відносин, що панує в індустріальному суспільстві, вже більше немає місця для антагоністичних сил, бо пролетаріат, середній клас і правлячий клас рухаються

в одному напрямку, переслідують єдині цілі та поділяють, по суті, спільні політичні ідеали. Пролетаріат, як і всі інші верстви населення, як вважає Г. Маркузе, тепер інтегрований у систему індустріального суспільства і ця «інтегрованість» має «тотальний» характер. У капіталістичному світі буржуазія та пролетаріат досі є основними класами, проте розвиток капіталізму призвів до таких структурних і функціональних змін цих двох класів, що вони більше не є носіями історичних перетворень. Прихована зацікавленість у збереженні й удосконаленні інститутів примиряє ці раніше антагоністичні класи у масштабі, що дедалі збільшується [5, с. 27].

Отже, Сполучені Штати постали перед Маркузе як новий різновид тоталітаризму, заснованого не на грубому насильстві, але на «технічній раціональності». Технічна раціональність індустріального суспільства, на думку Г. Маркузе, допомагає здійснювати політику цього суспільства, що утверджує себе за допомогою організації технічного апарату. Уряд у розвиненому або індустріальному суспільстві, що розвивається, може утриматися та захистити себе тільки в тому разі, якщо він успішно справляється з мобілізацією, організацією та використанням техніки, науки і виробництва, необхідних для індустріальної цивілізації [5, с. 29].

Г. Маркузе також розвиває думку про те, що розвиток техніки веде до відсутності свободи, оскільки істотною рисою технічного прогресу є та зручна, демократична відсутність свободи, яка спокійно допускається і яка характеризує розвинену індустріальну цивілізацію. Насправді, що може бути раціональнішим, ніж підпорядкування особистості завданням підвищення продуктивності, ніж заміна індустріального підприємництва більш продуктивними корпораціями, ніж обмеження національного суверенітету, якщо він стає на шляху міжнародного організованого використання ресурсів? [5, с. 1].

Маркузе приділяє багато уваги аналізу стану прав і свобод в індустріальному суспільстві. У зв'язку із цим він зазначає, що права та свободи, які були істотними чинниками у процесі становлення індустріального суспільства на ранніх його етапах, тепер видозмінюються у зв'язку із високим розвитком самого суспільства і втрачають свою традиційну суть і зміст. У сучасному світі, вважає Маркузе, незалежність думки, автономія та право на політичну опозицію позбавлені своєї основної критичної функції у суспільстві, яке виглядає здатним задовольнити потреби індивідів значно більшою мірою завдяки способу своєї організації. Таке суспільство просто вимагає прийняття своїх принципів та інститутів і зводить опозицію до дискусії та розвитку альтернативної політики у межах status quo, й у цьому разі існує

дуже мала різниця між здійсненням задоволення потреб авторитарної та не авторитарної системи. В умовах зростаючого рівня життя боротьба із самою системою виявляється соціально безглуздою, і тим більше тоді, коли воно тягне за собою економічні та політичні незручності та загрози існуванню цілої системи [5, с. 2].

Г. Маркузе своєю критикою індустріального суспільства хоче довести, що постійно зростаючий рівень життя трудящого народу сприяє конформізму – примирливому, лояльному ставленню до чинного ладу. Трудові маси не протистоять суспільству споживання, а ототожнюють себе з ним, тому вони з активних борців за зміни ладу перетворюються на пасивних споглядачів («диванних експертів», як зараз інколи кажуть).

Провідні сили індустріального суспільства зацікавлені у стабілізації та розвитку системи, що встановилася, вони розуміють, що цьому сприяє не тільки розвиток техніки й економіки, і що ці засоби утримання влади стають вже недостатніми. Виникає потреба у безпосередньому впливі на свідомість мас, у створенні матеріальних і духовних потреб, які відволікали би народ від справжньої боротьби за свої права. Нові способи боротьби за свободи, як стверджує Маркузе, були би пов'язані із запереченням наявних способів: економічна свобода означала би свободу від економіки – від контролю з боку економічних сил і відносин, свободу від щоденної боротьби за існування та заробітку на життя, а політична – звільнення, відчуження індивідів від політики, яку вони не можуть реально контролювати.

Характеризуючи «нові форми соціального контролю», які встановлена система впроваджує у суспільство, щоб чинний лад не був змінений, Г. Маркузе виділяє три елементи. Перший зводиться до штучного створення та задоволення потреб, що у підсумку поневолює людей: «Люди впізнають себе у навколишніх предметах споживання, знаходять свою душу у своєму автомобілі, стереосистемі, квартирі з різними рівнями, кухонному обладнанні. Сам механізм, що прив'язує індивіда до суспільства, змінився, і громадський контроль тепер заснований на відтворенні нових потреб, вироблених суспільством» [5, с. 12].

Другим елементом «нового соціального контролю» є засоби масової комунікації – телебачення, радіо, преса тощо. Йдеється не просто про те, що ідеї істеблішменту завдяки засобам масової інформації ширше впливають на думки людей, а створюється новий спосіб формування суспільної психології, коли більшість перестає розуміти, що середовище є чужим щодо індивідуальності людини та її справжніх потреб. Тут, за словами Г. Маркузе, свою ідеологічну функцію виявляє так зване зрівняння класових відмінностей. Ця думка підтверджується міркуванням Маркузе про те, що

«коли робітник і господар насолоджуються однією і тією самою телевізійною програмою і відвідують ті самі місця відпочинку, коли секретарка одягається так само привабливо, як і дочка її господаря, коли негр володіє машиною “Каділлак”, коли вони читають одні й ті самі газети, тоді є усі умови для збереження Істеблішменту» [5, с. 11].

Нарешті, третім елементом «нових форм соціального контролю» є новітні прийоми, які змушують індивіда безпосередньо ототожнювати себе із суспільством. Це прийоми формування людських відносин на підприємствах та установах і створення витонченої соціальної демагогії із залученням науки та технологій, що впливає на психіку людини, блокує утворення небезпечних опозиційних настроїв для індустріального суспільства. Отже, інтеграційні процеси, які відбуваються в індустріальному суспільстві, покликані формувати «одновимірний», тобто слухняного, некритично мислячого індивіда, схильного захищати соціальну дійсність. Маркузе схильний бачити причину всіх соціальних проблем в «одновимірності», тобто у створенні раціональної, налагодженої системи виробничих, управлінських і культурних інститутів, що спираються у своїй діяльності на сучасну техніку, але утворюють нові форми відчуження, які люди навіть не усвідомлюють. Маркузе вважає, що засоби масового пересування та комунікації, такі товари, як меблі, їжа, одяг, виробництво інформації несуть із собою приписані відносини та звички, певні інтелектуальні реакції, які прив'язують непомітно споживачів до виробників і, таким чином, до цілої системи. Отже, товари допомагають формуванню певних доктрин і керують, зміцнюють фальшиву свідомість, фальшивість якої є прихованою. Оскільки ці товари призначаються для дедалі більшої кількості соціальних класів, індоктринація, яку вони несуть, стає способом життя. У розвиненому індустріальному суспільстві спосіб думок повинен відповідати системі суспільства, її законам і порядкам. Тому філософ із повною впевненістю стверджує, що новий спосіб мислення сьогодні переважає у філософії, психології, соціології та в інших сферах. Радикальна атака емпіризму призводить до того, що інтелектуалами створюється методологічне обґрунтування тотального позитивізму, що заперечує трансцендентні елементи розуму, формує академічний дублікат поведінки, необхідний в «одновимірному» суспільстві [5, с. 16].

Також Г. Маркузе, критикуючи «одновимірне суспільство», звертає увагу на мовні зміни з метою пристосування до умов нового суспільства. Тепер міркування не опосередковується процесом розуміння й оцінки. Поняття, за допомогою яких факти розуміються і долаються, втратили своє справжнє лінгвістичне значення. Без такого опосередкування мова має тенденцію безпосередньо

ототожнювати сенс і факт, істину і те, що прийнято вважати за істинне, сутність та існування, річ і її функцію. Функціональне навантаження, яке несе конкретна мова залежно від того, які кінцеві цілі використання мови й у чиїх руках знаходяться засоби масової комунікації, змінює і саму цю мову. Маркузе каже, що річ, яка ототожнюється зі своєю функцією, більш реальна, ніж річ, що відрізняється від своєї функції, а мовне вираження цієї ідентифікації (через функціональний іменник і форми синтаксичних скорочень) створює основний словник і синтаксис, що заважає диференціюванню, відокремленню, відрізненню. Ця мова постійно нав'язує образи й цим перешкоджає розвитку понять. Її безпосередність стає перешкодою для понятійного мислення і, таким чином, для мислення як такого, бо поняття якраз є способом не ототожнювати річ і її функцію [5, с. 111–113]. Можливо, індивід скептично ставиться до визначення поняття, але він зустрічає слово лише у такому контексті, який вимагає лише вузького змісту цього поняття. І коли індивід знову має справу із цим словом, у нього виникнуть лише певні асоціації і він, не маючи часу на розвиток сенсу, діятиме, орієнтуючись лише на зміст поняття, поширений у масових комунікаціях цього суспільства. У сучасному суспільстві, стверджує Маркузе, люди не мають власної мови, вони говорять мовою газети, реклами, тобто мовою, яка констатує соціальну «одновимірність» і закріплює за словами ті значення, що потрібні для системи. Не дивно, робить висновок Маркузе, що «одновимірне» мистецтво, «одновимірна» мова так само, як радіо, кіно, телебачення, реклама, дозволяють правлячому класу впливати на свідомість робітничого класу таким чином, що він починає мислити у вигідному для «маніпуляторів» (тобто для істеблішменту) напрямку [5, с. 118].

Висновки. Отже, у праці «Одновимірна людина» Г. Маркузе залишається вірним своєму головному завданню – вивченню ідеології розвиненого індустріального суспільства. Він вважає, що в індустріальному світі все ще є основні класи – правлячий клас (істеблішмент) і робітники, але технічний розвиток індустріального суспільства так змінив структуру та функції цих основних класів, що вони перестали бути «носіями» соціальних перетворень. Якщо у доіндустріальних суспільствах робітничий клас потерпав від відчуженої праці, то в індустріальному суспільстві робітничий клас є інтегрованим у соціальну систему споживання, а відчуження стає латентним, тотальним і непомітним для більшості. Свідомість людей зазнала значної трансформації й у зв'язку із цим можна вказати на основні причини, які сприяють цьому перетворенню.

По-перше, перетворення відбувається, на думку Г. Маркузе, насамперед тому, що внаслідок технічного прогресу та процесу автоматизації су-

часний робітник втрачає нібито професійну самостійність і політичну значимість, які раніше робили його членом класу, відокремленого від інших, і він перестає відрізнятися за характером зайнятості від інших соціальних груп.

По-друге, занепад політичної сили опозиції робітничого класу, зумовлений загальним зменшенням внаслідок технічного прогресу частки робочої сили у процесі виробництва, тим, що у ключових галузях промисловості робоча сила «синіх комірців» падає порівняно з персоналом у «білих комірцях», відбувається збільшення кількості невиробничих працівників, тобто знижується кількість «синіх комірців» [5, с. 36].

По-третє, відповідно до концепції Г. Маркузе в «одновимірному суспільстві» розвивається загальний інтерес всіх членів індустріального суспільства до захисту status quo та зміцнення й удосконалення встановленого соціального порядку. Отже, у суспільстві достатку пролетаріат перестає бути «класом для себе»; робітники втрачають класову свідомість і перетворюються на індивідів, якими маніпулюють, яким правлячі кола разом із товарами нав'язують також і відповідні почуття, бажання і думки.

Отже, Г. Маркузе, виходячи зі своїх наукових позицій і завдяки сильному впливу його вчителів на його творчість, створив досить актуальну нині «критичну теорію» розвиненого індустріального суспільства споживання, але, як показав час, «критична теорія» індустріального суспільства Маркузе виявилася не дуже конструктивною за змістом. Надалі Маркузе визнавав, що не може знайти реальний шлях побудови нового суспільства, про яке він мріяв. Він завершує свою книгу «Одновимірна людина» словами думкою, що його «критична теорія» суспільства не має того потенціалу, який здатний заповнити прірву між сьогоденням і майбутнім, а тому залишається «негативною» [5, с. 334–335]. Однак його концепція може бути корисною для досліджень процесів маніпуляції свідомістю в умовах інформаційного суспільства.

Література

1. Вегеш І. Теорія «одномірної людини» Герберта Маркузе. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія, Соціологія, Філософія»*. Вип. 4. 2006. С. 25–41.
2. Єнін М. Критична теорія й ідеологічний проект у соціології франкфуртської школи. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Вип. 5. 2015 С. 65–68. URL: http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/5_2015/17.pdf
3. Івакін А. Співроздум із М. Гайдеггером про буття. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Серія «Філософія»*. Вип. 2. 2014. С. 5–11.
4. Козакевич І. Основні риси високорозвиненого індустріального суспільства: критичний аналіз твору Герберта Маркузе «Одновимірна людина». *Політич-*

ні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін Серія 22. С. 43–49. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6338/Kozakew%D1%83cz.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

5. Маркузе Герберт *Одномерный человек*. Москва : REFL-book, 1994. 368 с.

6. Рилова О. Концепція масового суспільства Хосе Ортеги-і-Гасета. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософ.-політолог. студії»*. 2020. Вип. 30. С. 109–115. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/30_2020/17.pdf

7. Фокшей Д. Психоаналітичні погляди Герберта Маркузе та постмодерністське уявлення Жана Бодрійяра про суспільство споживання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Серія «Культурологія»*. Вип. 14. Ч. 1. 2014. С. 126–132. <https://eprints.oa.edu.ua/2749/1/17.pdf>.

Анотація

Запорожченко О. В. Концепція «одновимірної людини» Герберта Маркузе та критика індустріального суспільства. – Стаття.

У статті автор розглядає критичну концепцію суспільства одного із представників Франкфуртської школи – Герберта Маркузе, який критично проаналізував процеси розвиненого індустріального суспільства та виклав свої погляди у відомій книзі «Одновимірна людина». Розглядаються ідейні основи формування поглядів Маркузе, їхній зв'язок із ідеями марксизму, психоаналізу, екзистенціалізму та представників Франкфуртської школи. У статті дається опис концепції «одновимірного суспільства», у якому ніби то згладжуються ті соціальні суперечності, що були характерні для попередніх епох, приділена особлива увага негативним явищам, притаманним розвиненому індустріальному суспільству споживання. Розглядається той факт, що у суспільстві споживання відбувається маніпуляція свідомістю людини, за допомогою засобів масової інформації нав'язуються штучні потреби, спрямовані не на самореалізацію потенціалу особистості, а на задоволення потреб ринку товарів і послуг, потреб політичної еліти й істеблішменту. Крім цього, за допомогою маніпулятивного впливу посилюється політичне відчуження громадян – вони не хочуть і не можуть впливати на політику. Продуктом «одновимірного суспільства» є «одновимірна людина», для якої характерні конформізм, соціальна пасивність, споживацтво. Герберт Маркузе вважає, що, якщо раніше були більш явні форми відчуження, які призводили до гострих соціальних суперечностей, а, отже, до протестів і можливостей соціальних змін, то в умовах «одновимірного суспільства» відчуження має вже прихований, тотальний характер. Людина ніби поглинається «одновимірним суспільством» і стає сама «одновимірною». Непомітно для неї самої вона стає рабом соціальної системи, людиною-функцією, нездатною критично мислити і, тим більше, прагнути до зміни існуючої соціальної системи. Ця тотальна одномірність поступово спричиняє дегуманізацію і деградацію суспільства. Також у статті розглядаються й основні механізми дегуманізації, такі як тотальна раціоналізація, інструменталізм, сцієнтизм, операційне

мислення тощо. Загалом робиться висновок, що критична теорія суспільства, запропонована Г. Маркузе, може бути теоретичною основою вивчення процесів у сучасному інформаційному суспільстві.

Ключові слова: критична теорія суспільства, індустріальне суспільство, одновимірна людина, відчуження, маніпуляції, соціальна система.

Summary

Zaporozhchenko O. V. Herbert Marcuse's concept of the "one-dimensional man" and the critique of industrial society. – Article.

In the article the author considers the critical concept of society of one of the representatives of the Frankfurt school – Herbert Marcuse, who critically analyzed the processes of a developed industrial society and set out his views in the famous book "One-dimensional man". The ideological foundations of the formation of Marcuse's views, their connection with the ideas of Marxism, psychoanalysis, existentialism and representatives of the Frankfurt School are considered. The article describes the concept of "one-dimensional society", which seems to smooth out the social contradictions that were characteristic of previous epochs, pays special attention to the negative phenomena inherent in the developed industrial society of consumption. The article indicates that in the modern consumer society there is a manipulation of human consciousness, artificial needs

are imposed with the help of the media, which are aimed not at self-realization of the potential of an individual, but at meeting the needs of the market for goods and services, political elite and establishment. In addition, manipulative influence increases the political alienation of citizens - they do not want and can not influence politics. The product of "one-dimensional society" is "one-dimensional man", which is characterized by conformism, social passivity, consumption. Herbert Marcuse believes that if previously there were more obvious forms of alienation, which led to acute social contradictions, and, consequently, to protests and opportunities for social change, in a "one-dimensional society" alienation is already hidden, total. Man seems to be absorbed by "one-dimensional society" and becomes himself "one-dimensional". A man becomes a slave to the social system, a person-function, unable to think critically and, moreover, to seek to change the existing social system. This total one-dimensionality is gradually leading to the dehumanization and degradation of society. The article also considers the main mechanisms of dehumanization, such as total rationalization, instrumentalism, scientism, operational thinking etc. In general, it is concluded that the critical theory of society, which was proposed by G. Marcuse, may be the theoretical basis for studying the processes that take place in the modern information society.

Key words: critical theory of society, industrial society, one-dimensional man, alienation, manipulation, social system.